

ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA RANG FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING NUTQIY - KOMMUNIKATIV VAZIFALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19042842>

Shahriniso Sodiqova Abror qizi

O'zbekiston, Toshkent shahri.

Toshkent davlat tibbiyot akademiyasi ingliz tili o'qituvchisi,

O'zMU mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: shahrinisosodikova@mail.com

tel: +998958430318

Annotatsiya

Mazkur maqola zamonaviy o'zbek tilida rang komponentli frazeologik birliklarning nutqiy-kommunikativ vazifalarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, tadqiqotda rang frazeologizmlarining semantik qatlamlari, pragmatik xususiyatlari hamda og'zaki va yozma nutqda bajaradigan kommunikativ rollari yoritiladi. Tahlillar natijalari zamonaviy badiiy, publitsistik va og'zaki nutq materiallari asosida olib borildi.

Kalit so'zlar

frazeologiya, rang frazeologizmlari, og'zaki nutq, pragmatika, semantika, nutqiy vazifa, kommunikativ ta'sir.

Annotation

This article investigates the communicative functions of phraseological units with color components in modern Uzbek discourse. The study focuses on the semantic structure and pragmatic characteristics of color-based phraseologisms, highlighting their role in shaping meaning and communicative intent in both spoken and written forms of language. The analysis is conducted on the basis of contemporary literary texts, journalistic materials, and samples of everyday spoken discourse. The findings demonstrate that color phraseologisms serve as effective linguistic tools for enhancing expressiveness, evaluation, and communicative impact in modern speech.

Keywords

phraseology, color-based phraseological units, modern Uzbek discourse, pragmatics, semantics, communicative function, expressive language.

Kirish

Zamonaviy o'zbek tilida frazeologik birliklar nutqning obrazlilik, ta'sirchanligi va emotsional-ekspressivligini ta'minlovchi muhim til vositalaridan biridir. Ayniqsa, rang komponenti ishtirok etgan frazeologik birliklar (*oq, qora, qizil, ko'k, sariq va boshqalar*) milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar hamda kommunikativ ehtiyojlar bilan chambarchas bog'liqdir. Rang frazeologizmlari nafaqat predmet yoki hodisaning tashqi belgilarini, balki baho, munosabat va psixologik holatni ham ifodalaydi. Shu bois ularning nutqiy-kommunikativ vazifalarini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan sanaladi.

Til bu- jamiyat tafakkuri va madaniyatining asosiy ko'zgusi hisoblanadi. Frazeologik birliklar nafaqat tilni obrazli qilib ko'rsatadi balki, milliy-madaniy ko'rinishini o'zida aks ettiradi. Ayniqsa, rang komponentli frazeologik birliklar xalq dunyoqarashi, psixologiyasi va estetik qarashlarini yaqqol namoyon etadi.

Hozirgi paytda tilshunoslikda frazeologik birliklarni faqat semantik xususiyatlarni emas, balki nutqiy-kommunikativ jihatdan o'rganish tendensiyasi kuchaydi. Ushbu maqolada ham ana shu yondashuv asosida rang frazeologizmlarining nutqdagi vazifalarini tahlil qilishni maqsad qiladi.

Rang frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari

Rang frazeologik birliklar semantik jihatdan ko'p qatlamli bo'lib, ular ko'pincha ko'chma ma'no asosida shakllanadi. Frazeologizmlar o'z ma'nosini qisman yoki to'liq yo'qotib, yaxlit ma'no ifodalovchi turg'un birikmadir. Masalan, *oq yo'l* (ezgu tilak), *qora kun* (musibatli davr) kabi iboralar rangning bevosita ma'nosidan uzoqlashib, axloqiy, ruhiy yoki ijtimoiy holatni ifodalaydi.

Rang frazeologik birliklari ko'pincha ko'chma ma'noda qo'llanilib, ijtimoiy baho va subyektiv munosabatni ifodalaydi. Masalan, *oq yo'l*, *oq ko'ngil* birikmalari ijobiy semantikani bildirsa, *qora niyat*, *qora ish* kabi frazeologizmlar salbiy ma'no yuklaydi. Bu holat ranglarning xalq ongida shakllangan ramziy talqini bilan izohlanadi [1].

Rang frazeologik birliklarining nutqiy-kommunikativ vazifalari

Rang frazeologik birliklarining asosiy nutqiy-kommunikativ vazifalarini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Emotsional-ekspressiv vazifa.

Rang frazeologizmlari nutqda hissiy ta'sir kuchini oshiradi. Masalan, *qizil yuz* bo'lib ketmoq iborasi uyat va hayajon holatini kuchli ekspressiya bilan ifodalaydi. Bunday birliklar og'zaki nutqda ayniqsa faol qo'llanadi.

2. Baholovchi (aksiologik) vazifa.

Rang frazeologizmlari orqali shaxs, hodisa yoki holatga ijobiy yoki salbiy baho beriladi. *Oq yuzli bo'lmoq* — ijobiy, *qora yuz bo'lmoq* — salbiy bahoni ifodalaydi.

Bu vazifa kommunikatsiyada muallif pozitsiyasini ochiq ko'rsatishga xizmat qiladi [2].

3. Pragmativ (ta'sir o'tkazish) vazifa.

Rang frazeologik birliklari tinglovchi yoki o'quvchiga ma'lum bir ruhiy ta'sir o'tkazishni ko'zlaydi. Masalan, publitsistik nutqda qora kuchlar, oq niyatli insonlar kabi birikmalar orqali muayyan ijtimoiy qarash shakllantiriladi.

4. Stilistik vazifa.

Badiiy matnlarda rang frazeologizmlari obraz yaratish, qahramon xarakterini ochish va muallif uslubini boyitishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Abdulla Qodiriy asarlarida qora bulutday qoplandi kabi iboralar voqealarning keskinligini ifodalashga xizmat qiladi [3].

Zamonaviy nutqda rang frazeologizmlarining qo'llanishi

Bugungi kunda rang frazeologik birliklar ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va og'zaki muloqotda faol ishlatilmoqda. Ayrim frazeologizmlar yangi pragmatik ma'nolar kasb etib, zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga moslashmoqda. Bu holat rang frazeologizmlarining dinamik va ochiq tizim ekanini ko'rsatadi. Zamonaviy nutqda rang frazeologizmlari quyidagi kommunikativ vazifalarni bajaradi:

Ekspressivlikni kuchaytirish	
Baholash funksiyasi	
Ixchamlik	

Masalan, ommaviy axborot vositalarida "qora ro'yxat", "oq sahifa ochmoq" kabi birikmalar keng qo'llanib, axborotning tez va tushunarli yetkazilishiga xizmat qiladi. Hozirgi davr nutqida rang frazeologizmlari ko'proq publitsistik va og'zaki muloqotda faol ishlatilmoqda.

Ommaviy axborot vositalarida "qora ro'yxat", "oq yo'l", "qora kunlar" kabi birikmalar axborotni tez va tushunarli yetkazishga xizmat qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda esa bu frazeologizmlar nutqni qisqa, lekin ta'sirchan qilish uchun qo'llaniladi. Rasmiy uslubda rang frazeologizmlarining qo'llanishi cheklangan bo'lsa-da, zamonaviy nutqning demokratlashuvi natijasida ular ayrim holatlarda rasmiy matnlarga ham kirib kelmoqda.

Kommunikativ vazifa	Ilmiy tavsif	Frazeologizm misoli	Nutqdagi ahamiyati
1. Ekspressivlikni kuchaytirish	Nutqqa hissiy bo'yoq beradi	ko'ngli oq, qora yurak	Nutqni jonli va ta'sirchan qiladi

2.	Baholash vazifasi	Ijobiy yoki salbiy munosabatni bildiradi	<i>oq niyat, qora niyat</i>	Muallif pozitsiyasini ochib beradi
3.	Pragmatik ta'sir	Tinglovchini ishontirish yoki ogohlantirish	<i>qora ro'yxat</i>	Nutqiy ta'sirni kuchaytiradi
4.	Ixchamlilik	Murakkab mazmunni qisqa ifodalaydi	<i>oq sahifa ochmoq</i>	Fikrni lo'nda yetkazadi

Yuqoridagi jadval asosida rangga oid frazeologizmlarning nutqdagi ahamiyati haqida qisqacha tuushuntirish berib o'tildi. Rang frazeologizmlari zamonaviy o'zbek nutqida muhim kommunikativ vazifalarni bajaradi. Ular nutqning emotsional-ekspressivligini oshiradi, baholovchi va pragmatik ma'noni kuchaytiradi hamda muloqot samaradorligini ta'minlaydi. Rang frazeologizmlarini kommunikativ-pragmatik jihatdan o'rganish tilshunoslikda dolzarb masala bo'lib, ularning zamonaviy nutqdagi o'rni va funksiyasini chuqur tahlil qilish ilmiy ahamiyatga ega

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Zamonaviy o'zbek tilida rang frazeologik birliklar muhim nutqiy-kommunikativ vosita sifatida xizmat qiladi. Ular emotsional-ekspressivlikni oshiradi, baholovchi munosabatni ifodalaydi, pragmatik ta'sir kuchiga ega hamda nutqning stilistik jihatdan boy bo'lishini ta'minlaydi. Rang frazeologizmlarini chuqur o'rganish nafaqat frazeologiya, balki pragmatolingvistika va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2006. – 384 b.
2. Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasi. – Toshkent: Fan, 2013. – 256 b.
3. Mirtojiev M. O'zbek tili semantikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2007. – 312 b.
4. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 180

5. Safarov Sh. Pragmalingvistika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 220 b.
6. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002. – 320 b.
7. Qodirov A. Nutq madaniyati va uslubiyat. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 198 b.
8. Abdullayeva M. Frazologik birliklarning stilistik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2014. – 164 b.
9. Saidova D. Zamonaviy o'zbek tilida baholovchi birliklar. – Toshkent: Fan, 2018. – 210 b.
10. Safarov Sh., Mahmudov N. Til va muloqot. – Toshkent: Fan, 2012. – 176 b.